

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 24(63) №1. Часть 1 2011 г. С. 311 – 316.

УДК 811.161.2'42

СПОСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ *КОХАННЯ* В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Л. Ф. Щербачук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ*

У статті проаналізовано особливості вираження концепту кохання в сучасному поетичному дискурсі. Визначено, що змістова інтерпретація концепту моделюється через відповідні мікроконтексти.

Ключові слова: поетичний дискурс, художній концепт, кохання, етнокультура, конотація.

Постановка проблеми. Сучасна практика концептології демонструє два основні підходи щодо концептуального аналізу: 1) інтегрально-когнітивний, який ґрунтується на загальній сумі знань про галузь, що є об'єктом дослідження та опису, або на «мовній картині світу» в цілому, і 2) текстуально-дискурсивний, орієнтований на конкретний дискурс або на достатньо чітко визначену суму текстів [10, с. 98].

Пропоноване дослідження ґрунтується на другому підході й передбачає аналіз особливостей поетичного тексту в когнітивній площині. Поетичний текст репрезентує мовленнєво-мислительну діяльність автора, розраховану на зворотну діяльність читача; «це унікальний і досконалий спосіб пізнання світу, що часто не піддається верифікації науковим шляхом» [6, с. 31].

Сьогодні у центрі уваги багатьох дослідників (Т. Вільчинська, І. Голубовська, В. Жайворонок, О. Задорожна, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Н. Мех, Т. Радзівська, Н. Слухай, О. Снитко, О. Цапок та ін.) перебувають механізми взаємодії мови та культури, мови й мислення, що можуть бути виявлені в межах окремого висловлювання й тексту в цілому.

Актуальність роботи визначається загальною спрямованістю сучасних досліджень поетичного дискурсу в руслі когнітивної парадигми лінгвістики. Поетичні тексти в статті розглядаються як носії певних систем концептів, як особлива форма комунікації, що дозволяє реконструювати фрагменти української мовної картини світу.

Поряд з комунікативно-прагматичним підходом до дослідження поетичного тексту окреслилася когнітивна текстологія, у центрі уваги якої знаходиться поняття художній концепт. Термін художній концепт, що позначає результат складного процесу інтерпретації дійсності письменником, запропонований С. Аскольдовим для позначення базової одиниці індивідуально-авторської свідомості [1, с. 276].

Художні концепти — це комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових виявлень, що виникають на основі художньої асоціативності. Вони образні й символічні, оскільки те, що вони позначають, знаходиться за межами їхнього змісту. Чим багатший і емоційніший досвід поета, тим глибші й обширніші його концепти [6, с. 35].

Мета дослідження — проаналізувати й описати особливості об'єктивації художнього концепту КОХАННЯ в сучасних поетичних текстах, що виступають носіями певного культурно-історичного простору.

Проблема художнього концепту тісно пов'язана з проблемою художнього слова. Мовний світ Л. Костенко, А. Мойсієнка неодноразово був предметом дослідження багатьох науковців (Я. Голобородько, Г. Губарева, І. Дишлюк, С. Єрмоленко, М. Мельник, Л. Петрова, М. Плющ, Л. Ставицька, Л. Щербачук та ін.), проте об'єктивація художнього концепту КОХАННЯ залишилася поза увагою вчених.

У сучасну епоху багато дослідників (сексологи, соціологи, психологи, культурологи та ін.) зацікавилися пізнанням феномену *кохання*. Лінгвісти тлумачать кохання як “1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; за-кохання; особа, що викликає таке почуття; кохана людина. 2. *Рідко*. Те саме, що любов. 3. Дія або стан за значенням *кохати* і *кохатися*; народнопоетичне *коханнячко*: *пестл. до кохання*” [9, с. 313]. Святим почуттям любові трактується кохання в українській етнокulturі.

На основі давньогрецької класифікації любові соціолог Джон-Алан Лі викремлює 6 видів кохання: ерос, людус, сторге, манія, прагма, агапе [2, с. 142 – 143]. Так, наприклад, у тканині роману Л. Костенко «Маруся Чурай» концепт КОХАННЯ репрезентований у динаміці й статичності майже всіма зазначеними видами через призму почуттів Марусі, подружжя Чураїв і Бобренків, Гриця, Галі, Івана та ін. Аналіз свідчить, що тип кохання формується залежно від особистісних особливостей партнерів (героїв твору), їхніх потреб, життєвого досвіду, моральних якостей, етичних поглядів тощо.

Концепти завжди інтенсивно взаємодіють з мовною системою й визначаються «обсягом лексико-семантичної парадигми, що формується мовними одиницями, які передають цей концепт у тексті» [10, с. 101]. Домінантами, ядерними елементами концепту КОХАННЯ в досліджуваних поетичних картинах світу виступають лексеми *кохана, коханий; кохання, любов; кохати, покохати, прикохати, любив, любилися, полюбити, полюбилась*. Варто зазначити, що лексема *любов* у лінгвоментальному просторі українців має ширше лексикографічне тлумачення, ніж кохання. Водночас як складові концепту розглядаються ключові слова, що репрезентують об'єкт кохання: *милий, єдина, доленька, радість, зоря, журавка та ін.*

Змістова інтерпретація концепту моделюється через системне використання відповідних мікроконтекстів, які забезпечують смислове наповнення концепту різними його складниками. Хоча слова виступають основним засобом кодування інформації, досить часто трансляція повідомлення відбувається невербально. У ході дослідження виявлено, що художній концепт КОХАННЯ в поетичному тексті теж може актуалізуватися невербальними засобами: *Очима ти сказав мені:*

люблю. / Душа складала свій тяжкий екзамен. / Мов тихий дзвін гірського кришталю, / неказане лишилось неказаним... [4, с. 49]; До півночі в актовім залі / не згасали дебати / про любов. / А біля розчиненого вікна / у сусідній кімнаті — / Двоє закоханих... / Не взяли участі / в диспуті про / кохання [7, с. 61].

У структурі аналізованого концепту виділено також невербальний елемент, що відтворюється лише описово без жодної згадки імені концепту: *Ти пам'ятаєш, ти прийшов із пристані. / Такі сади були тоді розхристані. / І вся в гірляндах, як індійська жриця, весна ряхтіла в іскорках роси. / Плакучі верби не могли жури́ться, / Такі були у іволг голоси!* [4, с. 52]. «На перший погляд здається, що про кохання тут не сказано жодного слова. Але це поверхове враження. Насправді ж тут кожне слово промовляє про любов. Навіть не промовляє, а кричить, шаленіє. Бо йдеться про свято любові...» [4, с. 237]. Не називає своє почуття прямо, номінативно й ліричний герой поезії А. Мойсієнка: *Так мені потрібна Ваша посмішка... / В душу мовби лезо хто ввігнав. / Й день без Вас — немов прожитий поспіхом: / Втратив щось, чогось не наздогнав... / А надбав лиш повно сумовиннячка... / Все не влад, і все мені не так. / Небокрай уже гребінку півнячу / Сторгував за місяця п'ятак. / А мені ж не сонячно й не місячно, / А мені ж без Вас уже ніяк. / Одинока зірка в небі висянім... / Сад стоїть... І я в нім одинак. / ...Вже і кликати Вас я не докличуся, / Вже й іти до Вас — я не дійду. / Лиш пелюстка яблуні колишеться / Посмішкою Вашою в саду* [7, с. 57]. І хоча в поезії назва почуття «кохання» відсутня, читач на основі принципів імпліцитності й асоціативних зв'язків розуміє, що мова йде про це високе почуття, адже вся поезія сповнена його настроєм.

Кожен автор поетичних творів виступає носієм своєрідних національно-культурних цінностей та образного бачення світу, що продовжують свій розвиток у його творчому асоціативно-образному мисленні й стають невід'ємною частиною його індивідуальної поетичної картини світу. Важливість і складність концепту КОХАННЯ визначається тим, що в ньому, як у фокусі, пересікаються протилежності біологічного й духовного, особистісного й соціального, інтимного й загальнозначимого. «У моральному плані кохання ґрунтується на християнських заповідях і передбачає вірність. Водночас у концепт кохання за асоціацією входять такі поняття як зрада, ревності, страждання, з одного боку, вірність, чистота, цнотливість і под. з іншого» [3, с. 118]. Категоріальною рисою концепту є його не ізольованість, а зв'язок з іншими концептами, що репрезентують фрагменти концептосфери КОХАННЯ. Приклади свідчать, що концепт КОХАННЯ нерозривно пов'язаний із концептами ЗРАДА, РЕВНОЩІ, ЗЛОЧИН: *...тоді його із ревності убила, підсипавши отруту у вино... так стався злочин* [5, с. 12]; *Чи це свідомо, чи під впливом хвилі, як не було, а ревності — це сказ...* [5, с. 12]; *В цьому саду, тричі радий і зраджений, Я любові зазнав і хули...* [7, с. 23]; *На знімку тім, де сад в обрамі літа / І посмішка твоя в обрамі губ, / Де у між вітті причаївся вітер / Призвідцем втіх любовних і любовних згуб. / Де в юних днях було ще стільки звади, / Ще так далеко до незгод і зрад* [8, с. 16]; ЗЛО: *...а їхні діти учинили зло. / Грицько зцурався дівчини такої! / Доп'яв біди, земля йому пером. / Такої кривди парубок накоїв, / що не могло це скінчитись добром...* [5, с. 23]; ПРОЩЕННЯ: *Але ти любиш і тому прости...* [5, с. 73]; ВІРНІСТЬ: *...Тобі дано і вірити й кохати...* [5, с. 73] тощо.

Ще один мотив кохання в українській етнокультурі — «його чари, згуба, щось таємниче, неусвідомлене, отожд і екзистенційне...» [3, с. 118]. Досліджуваний концепт у художній палітрі поетів експлікується суб'єктом, об'єктом, діями й наслідками ворожіння (*А, може, й правду кажуть, що ти відьма, / приворожила — і пропав навік. / Бо що б мені інакше так палило, / чого ж я так страждаю і борюсь?* [5, с. 74]; *Коли ж вона його причарувала, / він як сказився, геть одбивсь од рук... / Він перестав ходити на вечорниці, / не зачіпав дівчат і молодиць. / А все ходив до тої чарівниці...* [5, с. 15]), а також основними засобами ворожіння (*А може, то було якесь дання? / Якесь чар-зілля або привороти... / А зілля річ, ви знаєте, капризна — / тут вони чари, тут вони трутизна... / чи це була отрута чи дання...* [5, с. 14]); *І як тепер тебе забути? / Душа до краю добрела. / Такої дивної отрути / Я ще ніколи не пила. ...* [4, с. 53 – 54]; *Молилась грішна, / кохала ніжно, / А ждала трути, щоб хто послав* [7, с. 363].

Для кожного концепту притаманний специфічний набір когнітивних ознак-класифікаторів. В асоціативній структурі концепту КОХАННЯ виявлено низку компонентів оцінно-психологічного стану, що взагалі робить його еквівалентом негативних емоцій, які реалізуються в змістовій структурі концепту через семи: **біль**: *Я і тоді любив тебе до болю* [5, с. 136], *Догорає болем невимовним...* [7, с. 65], *Та дівчина, яка мене любила, / На білім пелюсткові сподівань / Росиночку гойда невідболілу...* [7, с. 88]; **недуга**: *Твоя любов до неї — то недуга. Видужуй, сину...* [5, с. 62]; **біда**: *Не люби нікого — це біда* [5, с. 49].

В авторському осмисленні художнього концепту домінує в основному позитивна конотація: *любов вірна, неосудна, священна..., чого не можна осквернить* (Л. Костенко); *велика, незакосичена, на медах настояна, тиха, мов спомин, мов травневій роси навесні* (А. Мойсієнко) тощо. Водночас зафіксовано поетичні рядки з негативно конотованими епітетами, що характеризують: а) кохання: *любов прогіркла, перестояна*; б) об'єкт кохання: *...невірною, брехливого, чужого, огидного, — а я ж його люблю!* [5, с. 70].

Аналізованому концепту притаманні темпоральні ознаки. Кохання може виникнути миттєво — з першого погляду: *Чурай, той так: побачив свою долю — ось ти, ось я, тепер нас буде двоє...* [5, с. 42]. Воно має свій початок і кінець: *А це кохання почалося з пісні. Могло урватись тільки, як струна* [5, с. 50], *Я дуже тяжко Вами відболіла...* [4, с. 53]; характеризується довготривалістю: *... любила, справді, вірно і давно...* [5, с. 12], *плинність*: *Та дівчина, яка мене любила* [7, с. 88], *Ти свято сам. / На святі вічно бути / Чи зможу я, коханий, при тобі?* [7, с. 144]. Проте справжнє кохання вічне, трансцендентне: *Помер мій Гриць... Десь, може, там зустрінемось ми. Не буде рук — обнімемось крильми...* [5, с. 68].

Концепт КОХАННЯ відображає складне явище внутрішнього життя людини, ситуацію емоційних підпорядкованих закономірностям етнокультури стосунків і переживань двох і передбачає духовні почуття, близькість, статеві стосунки: *А я вже, Грицю, їден дух з тобою, / хай ми вже й тілом будемо одне* [5, с. 53]; *Благала: перейди мою ріку, / Таку жагучу і таку нестримну... / А він не знав ні Риму, ані Криму, / Ні мідних труб не знав ще на віку. / І думав, що ступити в ту ріку — / То буде ледь не восьме чудо світу...* [7, с. 54]. У народній самосвідомості

кохання викликає численні асоціації, пов'язані з незайманістю, зі шлюбом, родинним життям, моральними цінностями. Через призму народного сприйняття в поезії засуджується дівоча нецнота: *Не шануватись дівчині негоже ...* [5, с. 15], що за принципами народної моралі «вимагає» оприлюдненого осуду: *Та йще нецнота. ... їй треба дьогтем вимазать ворота!* [5, с. 14].

Концептуалізація кохання в поетичному дискурсі віддзеркалює ознаки гендерної картини світу в аспекті взаємодії традиційної, патріархальної та феміністичної ідеологій. Гендерні ознаки концепту репрезентуються в поетичному тексті у вигляді соціокультурно зумовлених стереотипів, що відбивається на поведінці героїв, у тому числі й на мовленні. Так, наприклад, ліричні герої-жінки засуджують партнера-чоловіка за доведення дівчини до гріха: *Але ж і з Гриця добрий був лайдак... не хто ж, а він звів дівчину з пуття* [5, с. 15]. Специфічне сприйняття героями різної статі й інтимних стосунків: *... немовби дівчина поряд тебе / говорить: «Доброго ранку!» / і повертає тебе у спогад, / що вона вже не дівчина, а твоя дівчина, / не одна якась, а твоя, / і саме тепер назавжди / не одна якась, а твоя...* [8, с. 101]. Мікроконтекст репрезентує моногамність як фемінну ознаку в реляційних стосунках між чоловіком і жінкою. Полігамність актуалізована у свідомості чоловіків, що засвідчено в етномовній і авторській поетичних картинах світу: *Це як у пісні: / «Ой у полі три криниченьки. / Любив козак три дівчиноньки, / чорнявую та білявую, ще й рудую препоганую». / І було йому дуже сутужно. / Рудої, правда, не було. / Була чорнява та білява. / Смалив до двох...* [5, с. 17].

Автори експлікують в поетичному дискурсі уявлення про народну обрядовість, яка «включає в себе комплекс дійств, що передбачають сватання, заручини, одруження. Одруження завершувало коло закоханості» [3, с. 119 – 120], однак у творах висловлюється думка про те, що шлюб може й не бути обов'язковою «вершиною кохання»: *Мене потрібно любити. / А там треба тільки женитись. Ото женився — і все.* [4, с. 47]; *...щоб одну кохати, а другу в церкву до вінця вести!* [4, с. 65]; *Та дівчина, яка мене любила / Якої полюбити я не вмів / (Любив покірність вечорову тіла / І непокору гостролезу брів)...* [7, с. 88]. Крім того, коханням як виявом найвищих почуттів умотивовано й виправдано дошлюбну статеву близькість: *І то була любов, а не розпуста* [5, с. 15].

Амбівалентність концепту експлікована через зв'язки з іншими концептами, що перебувають між собою в опозиційних стосунках: *щастя — нещастя, радість — печаль, доля — недоля, помста — прощення, злочин — діло неосудне, омана — прозріння*, а також проявляється в характеристиці кохання: *перше — останнє, взаємне — невзаємне, ніч — світло денне*, кінцевого «результату» почуття: *... чи біля Тебе душу відморожу — чи біля тебе полум'ям згорю тощо.*

Одним із засобів образної вербалізації художнього концепту виступає також метафора. В аналізованих поетичних творах репрезентовано такі основні метафоричні моделі: а) кохання — жива істота: *Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі* [4, с. 42]; б) кохання — нежива істота (вогонь): *... моя любов ...вже скоро душу випалить мені* [4, с. 44], *...і згаснути в любові цій великій...* [7, с. 366]; в) кохання — абстрактне поняття: *За мною тінь твоя повсюдно крочить, / В печаль мою печаль твоя кричить...* [7, с. 366].

Отже, у поетичному дискурсі концепт КОХАННЯ виступає складною національно-культурною й індивідуально-авторською домінантою. Художній концепт репрезентує уявлення, емоції, почуття автора, тобто визначає специфіку авторського світобачення в етнокультурному контексті.

Перспективу дослідження визначаємо в подальшому осмисленні й описанні особливостей вербалізації морально-етичної концептосфери в сучасному поетичному дискурсі.

Литература

1. Аскольдов С. А. Концепт і слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антологія. — М.: Academia, 1997. — С. 267 – 279.
2. Діденко С. В. Психологія сексуальності: підручник / С. В. Діденко, О. С. Козлова. — К.: Академвидав, 2009. — 304 с.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: [монографія] / В. І. Кононенко. — Київ — Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 248 с.
4. Костенко Ліна. Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека: [навчальний посібник-хрестоматія] / Ліна Костенко. — Кіровоград: Степова Еллада, 1999. — 320 с.
5. Костенко Ліна. Поезія / Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко; 2-е вид., доп. — К.: Наукова думка, 2000. — С. 7 – 184.
6. Маслова В. А. Поет и культура: концептосфера Марины Цветаевой: [учебное пособие] / В. А. Маслова. — М.: Флинта: Наука, 2004. — 256 с.
7. Мойсієнко А. К. Вибране: Поезії і переклади / А. К. Мойсієнко. — К.: Фенікс, 2006. — 528 с.
8. Мойсієнко А. К. З Чернігівських садів: Нові сонети і верлібри / А. К. Мойсієнко — Умань: Софія, 2008. — 130 с.
9. Словник української мови: В 11т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. IV. — 840 с.
10. Широков В. А. До питання про системну концептографію Святого Письма / В. А. Широков, Л. Л. Шевченко // Мовознавство. — 2010. — №4 – 5. — С. 98 – 105.

Щербачук Л. Ф. Способы репрезентации художественного концепта КОХАННЯ в поэтическом дискурсе.

В статье проанализированы особенности выражения концепта кохання в современном поэтическом дискурсе. Определено, что смысловая интерпретация концепта моделируется соответственными микроконтекстами.

Ключевые слова: поэтический дискурс, художественный концепт, кохання, этнокультура, коннотация.

Scherbachuk L. F. The ways of the art concept “LOVE” representation in poetic discourse.

The article considers the peculiarities of the concept “love” representation in poetic discourse. The semantic interpretation of the concept is determined to be made up by the corresponding microsystems.

Key words: poetic discourse, art concept, love, ethnoculture, connotation.

Статья поступила в редакцию 21 ноября 2010 г.